

Uz Austro-Ugarsku i Katolička crkva se apostrofirala kao veći "neprijatelj" od islama, a uz nju i hrvatska vlast. Nikola Pašić je tako krajem veka pisao o turskoj toleranciji, navodeći da su Srbi "gonjeni od sveštenstva i vlasti hrvatske kao od odža i turskih bega. Šta više može se reći da je turska sila bila slabija i snosnija od sile katoličke vlasti. Tako je bilo do sada – pa tako još prikriveno, istina u manjoj meri, traje još i do današnjih dana" (Pašić, 1880-ih), a u nepotpisanom tekstu u Delu iz 1894. poredi se položaj Srba u Hrvatskoj, Bosni i Turskoj, naravno, u korist turskog carstva, uz pitanje: "zar onda da žalimo naše suplemenike koji žive u krajevima Otomanske Imperije, kad smo uvereni da im se od strane državnih organa vera bar poštuje i u narodnost ne dira" (Delo, 1894). U poređenju islama i "rimске razuzdane propagande" davala se prednost prvom, jer je druga "u mnogo čemu bila po Srbe i Srpstvo teža i opasnija od samih obijesnih Turaka i njihovog korana", dok Austrija "austrijski neda Srbinu u svojoj kući, na svome ognjištu srpsku slavu slaviti, ni gusle pomoliti i ako to Turci nikad nijesu branili" (Oraovac, 1913). Bilo je i tvrdnji da se u strahu od prevlasti "Rimokatolištva", još u srednjem veku većina vlastele odlučivala "pre i za Turke nego za Rim" (Grujić, 1921), kao i da je srpski narod u odbrani pravoslavlja "pretrpio u toku vjekova strašnija gonjenja i zlostavljanja od rimokatoličkih agenata i najamnika, nego što ih je pretrpio od azijskih zavojevača, Turaka" (Rimokatolička propaganda, 1932). I u toku Drugog svetskog rata se isticalo da su Turci "mnogo više poštovali pravoslavlje od Hrvata" (Psunjski, 1944).

Ali ne samo Austro-Ugarska, Hrvati i Katolička crkva, već i pravoslavni narodi i druge pravoslavne crkve bile su u određenim političkim okolnostima "gore" od Turaka. Teško je proceniti da li bi u "tursku toleranciju" moglo da se svrsta zapažanje da se ne zna »ko je bio po srpsku narodnost opasniji, da li pomoć Rusa, da li Bugari, da li Turci« (Andonović, 1913), ali sigurno može sledeće: da su "Srbi trpeli veće muke od tih Grka, služitelja oltara Božijeg, no i od samih Turaka", pa se narod u očajanju "turčio samo da se spase grčkih dahija u mantijama", dok "indolentni Turci nisu branili kulturnu utakmicu" jer ih se ona nije ticala (Ivanić, 1908); da je mržnja balkanskih Slovena prema grčkoj crkvi "obuzela sve otpornije duhove, i bila je jača od mržnje prema Turcima" (Stepanović, 1913); ili da su mnogi Srbi prihvatili bugarsko ime iz mržnje prema Grcima "koji su ih kao Slovene progonili gore od Turaka" (Jovanović, 1936). Uz grčku crkvu i "vlaška" je bila gora od islama, kao u tvrdnji da "bolje nam je ne videti crkve ni škole, nego na njovu nauku i molitvu ići; i bolje nam se i s Turcima držati, jer i tamo ćemo se duže kao Srbi održati" (Za što naš narod...i tako dalje. 1867).

Ipak, "turska tolerancija" je možda najviše dolazila do izražaja u poređenju sa Bugarima. Pisalo se da "ako uporedimo držanje Turaka i turske vlade prema srpskom narodu, koji živi u granicama turske carevine, sa postupkom, kojim se služe Bugari, njihova vlada i propaganda protivu srpskog življa u Staroj Srbiji i Makedoniji, onda odista moramo priznati da su Turci daleko tolerantniji i čovečniji naspram naših istorijskih svetinja, nego naša 'vajna' braća Bugari" (M. Kasumović, u: Gopčević, 1890); da "Srbija nije mogla ni slutiti: da će u svojoj jednokrvnoj braći Bugarima dobiti krvnog neprijatelja, i goreg rušioca svega što je srpsko, i od samih Turaka" (Joksić, 1898), kao i da je narod "propištao i majčino mleko od bugarskih četnika, te je prvo tražio oslobođenje od Bugara, pa onda od Turaka, jer mu Bugari behu mnogo teži i mnogo nesnosniji" (Stanković, 1915). Slično je bilo i uverenje da "što nisu opustošili Turci, to su dokončali Bugari", kao i da "ono što beše i Turcima zazorno da čine, ostavili su da učine Bugari", pa je "bugarski zulum nadmašio je negdanji turski zulum" (Tomić, 1914), ili da je "jadni srpski narod, prolio je mnogo gorkih suza i krvi zbog nedela bugarskih zlikovačkih bandi, od kojih je propištao više no od Turaka" (Radosavljević, 1925), kao i da je bugarski teror bio strašniji od turskog, a da su se sami Makedonci obraćali Berlinskom kongresu sa molbom da se ne dozvoli "da tursko teško ropstvo zamenjujemo još gorim i crnijim bugarskim, koje će nam biti gore i nesnosnije od današnjeg turskog i koje će nas primorati ili da svu našu čeljad pokoljemo, ili da svetu našu zemlju napustimo" (Đorđević, 1929).

Naravno, Turci su bili visoko tolerantni i u odnosu na Albance, pa su navođeni primeri Turaka koji su »sa suzama u očima« govorili: »Mi smo se protivu vas borili a vi s nama postupate kao s braćom«. Tako se dolazilo do zaključka da bi morao čovek "doći na misao da su čak i Turci bolji narod nego Arnauti" i potvrde – "tako i jeste" (Đorđević, 1913), ili do tvrdnje da su i Turci pokazali »neku kulturu i ostavili za sobom neke tragove kulture i neke spomenike«, a samo su »Arbanasi ostali na istom stupnju razvitka na kom su bili i pre hiljade godina« (Balkanikus, 1913).

U međuratnoj Jugoslaviji pozitivno pisanje o Turcima proisticalo je verovatno iz dva izvora: "završene" istorije Turaka na Balkanu i ideje zajedništva balkanskih naroda među kojima su i Turci živeli. Tako su u Zborniku Balkan i Balkanci autori najviše pisali o pozitivnim stranama dolaska Turaka na Balkan, uz tvrdnju da su oni upoznali balkanske hrišćane sa islamskom zaštitom slabih i siromašnih članova društva, pa "prosti narod i kaže za Osmanliju da je duševan i da je gospodarast, a ne da je divljak kako to često misle zapadnjaci". Turci su "dali Balkancima istočnjačku gradsku prosvetčenost sa njenim javnim ustanovama, čuvajući pri tom mnoge nemuslimanske običaje i pravne ustanove domaćeg porekla. Naučili su Balkance da je sused preči i bliži od svakog rođaka i stvorili tako sve što je potrebno za versku i društvenu trpeljivost". Autori su smatrali da je "islam neobično pojačao toleranciju kao opštu crtu verskog života na Balkanu" i da je izreka "brat je mio koje vere bio" nastala u doba kad je islam bio državna vera na Balkanu, uz naglašavanje da je verska netrpeljivost nebalkanska pojava (Balkan i Balkanci, 1937). Tvrdilo se i da su Turci "ipak, bili dosta tolerantni" jer da su zaista imali cilj da islamizuju stanovništvo, imali su dovoljno vremena da to i učine, pa je "mnogo Bosanaca više volelo Turke nego Mađare" (Čorović, 1937), kao i da je u naponu svoje snage, u 16. veku, Turska bila zemlja istinskog napretka što je imalo da se zahvali "širokoj toleranciji turske vrhovne uprave" (Čorović, 1939).

U skladu sa stereotipom "sami sebi neprijatelji", Turci su bili bolji i od sopstvene nacije, kao kada se tvrdilo da čak "i onaj lenji i divlji Turčin ume oko svoje kuće da načini raj baštu, punu najlepša voća; a naš počupa raj, gde ga gotovog zatekne, pa živi u pustošu"; ili, kada se ljutilo na narod što se "za tuđe interese" međusobno sukobljava, pa "ni onaj dušmanin Turčin nemože nam većega zla želeći ni smisliti, nego što sami sebi činimo" (Za što naš narod...i tako dalje. 1867).